πολιτισμός

■ Του **ΧΑΡΗ ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ***

Αναδιφώντας το χθες (133)

Στο Ρέθυμνο των χρόνων της χολέρας (ΙΙΙ): ευλογιά, ινφλουέντζα, δάγκειος και οστρακιά

Επανερχόμαστε στο θέμα που μας απασχολεί τις τελευταίες εβδομάδες, τις επιδημίες. Στις δύο προηγούμενες συνέχειες έχουμε αναφερθεί στον «μαύρο θάνατο» (πανούκλα) και στον «λευκό θάνατο» (φυματίωση), που ταλάνισαν τον τόπο μας για πέντε αιώνες η πρώτη και για σχεδόν ένα αιώνα η δεύτερη. Να συμπληρώσουμε σήμερα ότι για τα προφυματικά παιδιά είχε δημιουργηθεί ιδιαίτερος τύπος σχολείων, τα «υπαίθρια», που περιλάμβανε μάθημα στο ύπαιθρο ή σε υπαίθριες κατασκευές, σε μεγάλα υψόμετρα, με καλό σιτηρέσιο και γενικότερα με καλές υγειονομικές συνθήκες. Ένας παρόμοιος τύπου σχολείου είχε δημιουργηθεί και για τα τραχωματικά παιδιά, εκείνα δηλαδή που έπασχαν από την οφθαλμική ασθένεια των τραχωμάτων, που είχε πάρει επιδημικές διαστάσεις, ιδιαίτερα στην Κρήτη, από την οποία έμεινε γνωστή και ως «χανιώτικο». Να σημειώσουμε επίσης ότι σήμερα η φυματίωση αρχίζει να ξανασηκώνει κεφάλι, με κάποιες μονοψήφιες χιλιάδες κρούσματα κάθε χρόνο. Όπως το ξαναγράψαμε, για πολλές απ' αυτές τις επιδημίες βρισκόμαστε στο ίδιο έργο θεατές, και μάλιστα χρησιμοποιούμε ίδιες πρακτικές, από την εποχή ακόμη του «λοιμού» του Περικλή και του «χρυσού αιώνα του»: την απομόνωση!

Θα συνεχίσουμε με τις επιδημίες ευλογιάς. Χαρακτηριστικό για τον φόβο που προξενούσε η ασθένεια αυτή είναι το γεγονός ότι ο ναός της Αγίας Βαρβάρας οικοδομήθηκε το 1885 στη θέση ενός χαμάμ, το οποίο διέσωζε την ανάμνηση ομώνυμου ναού της Βενετοκρατίας. Κατά την επιδημία, την εποχή εκείνη, της ευλογιάς, ο μουσουλμάνος ιδιοκτήτης του πείστηκε να το πουλήσει για την οικοδόμηση του ναού της Αγίας, που θεωρούνταν προστάτιδα, χριστιανών και μουσουλμάνων, από τη θανατηφόρο ασθένεια. Καμιά μητέρα του Ρεθύμνου, χριστιανή, εβραία ή μουσουλμάνα, δεν ήθελε το παιδί της να στιγματιστεί, στο σώμα αλλά ιδιαίτερα στο πρόσωπο, από την ευλογιά και να μείνει εφ' όρου ζωής «βλογιοκομμένο». Να σημειώσουμε ότι η τελευταία επιδημία της νόσου στην Ευρώπη εκδηλώθηκε σχετικά πρόσφατα, το έτος 1951. Μετά τους πάνδημους όμως μεταπολεμικούς εμβολιασμούς, θεωρείται ότι η ευλογιά έχει εξαλειφθεί, ήδη από το 1980.

Μικρότερης έκτασης ανθρώπινες επιδημίες ήταν εκείνες της χολέρας. Ο ελληνικός χώρος και περισσότερο η Κρήτη δεν δοκιμάστηκαν ιδιαίτερα απ' αυτές, σ' αντίθεση με τις χώρες του λεγόμενου τρίτου κόσμου, που υποφέρουν μέχρι σήμερα. Οι δύο μεγαλύτερες επιδημίες στην Ελλάδα ήταν του 1854 και του 1912-13. Η επιδημία του 1854 ξεκίνησε τον Μάιο από τους Γάλλους στρατιώτες που είχαν αποβιβαστεί στον Πειραιά και, παρόλο τον αποκλεισμό του επινείου, συνέχισε στην Αθήνα, στην οποία σημειώθηκαν 3.000 θάνατοι, μεταξύ των οποίων του Γεώργιου Γεννάδιου (εικόνα). Η επιδημία θύμιζε αρκετά την τωρινή πανδημία. Οι αστυνομικές αρχές, που βρίσκονταν σε διαρκείς περιπολίες, έκλεισαν τα σχολεία, τα μαγειρεία και τα οινοπωλεία, ενώ διέταξαν καθαρισμούς σε κρεοπωλεία και οπωροπωλεία. Πάντως, οι περισσότεροι Αθηναίοι αντιμετώπισαν το πρόβλημα δια της φυγής, στο Μαρούσι, την Κηφισιά, τη Χασιά και τα Καλύβια, όπως το είχαν κάνει λίγο πριν και οι Πειραιώτες, φτάνοντας μέχρι το Ναύπλιο και τη Σύρο, οι ευπορότεροι.

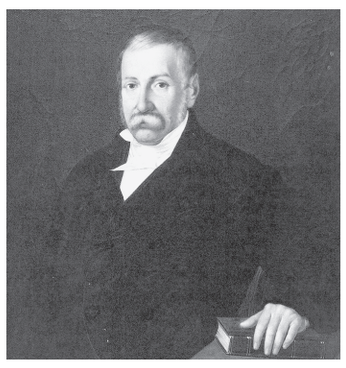

Η Εκκλησία κήρυττε ότι η ασθένεια οφειλόταν στην απομάκρυνση του ανθρώπου από τον Θεό και ζητούσε μετάνοια και μεταλήψεις, ενώ διεξήγαγε λιτανείες, με τις απαραίτητες δεήσεις. Ακολούθησε μισό αιώνα αργότερα μια πολύ χειρότερη επιδημία χολέρας, κατά την περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων. Οι Κρήτες που πολέμησαν ως εθελοντές ήταν κλάσμα εκείνων που θα το έκαναν επιστρατευόμενοι αν η Κρήτη ανήκε στο ελληνικό κράτος, οπότε το νησί δεν είχε πληγεί ιδιαίτερα από την επιδημία αυτή. Οπωσδήποτε από το 1817 έχουν καταγραφεί παγκοσμίως επτά χολερικές επιδημίες, από τις οποίες η τελευταία ξεκίνησε το 1961 και συνεχίζεται ουσιαστικά μέχρι σήμερα, σημειώνοντας θύματα στην Ασία, Ευρώπη, Αφρική και Αμερική. Από το 1994 καταγράφηκαν κρούσματα χολέρας σε έντεκα χώρες της Ασίας, με τα περισσότερα απ' αυτά στην Ινδία.

Ακολούθησε κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου η ασιατική γρίπη, το 1918, που έμεινε γνωστή στην Ελλάδα με το λατινικό όνομα του ιού της γρίπης, «ινφλουέντζα». Ο ιός αυτός είχε μεταπηδήσει, όπως περίπου και σήμερα, από τα ζώα, και συγκεκριμένα από τα πτηνά, στον άνθρωπο, γεγονός που έλαβε χώρα στην Άπω Ανατολή. Παρόλα αυτά πήρε το όνομά της από την Ισπανία, μια χώρα που δεν συμμετείχε στον Πόλεμο, αλλά που την έκανε γνωστή μέσω των εφημερίδων της. Τα θύματά της έφτασαν, σύμφωνα με μέτριες εκτιμήσεις, τα 21 εκατομμύρια. Στην Ελλάδα η επιδημία εισήχθη μέσω της Θεσσαλονίκης και του Ανατολικού Μετώπου που είχε ανοιχτεί με βάση αυτή, καθώς και της Πάτρας, που αποτελούσε, και τότε και τώρα, εμπορική πύλη της Ελλάδας προς την Ευρώπη. Οπωσδήποτε προκάλεσε πολλά θύματα, όπως φαίνεται και από τα γραφόμενα των εφημερίδων της εποχής: ««Αξιωματικοί, βουλευταί, γνωσταί κυρίαι του κόσμου απεβίωσαν εντός ολίγων ημερών από γρίπην βαρυτάτης μορφής. Ολόκληρα συντάγματα προσεβλήθησαν και εστρώθησαν ψάθαι εις τα νοσοκομεία». Φαίνεται ότι οι «ψάθες» εκείνες είναι ό,τι σήμερα τα «ράντζα» στα νοσοκομεία μας.

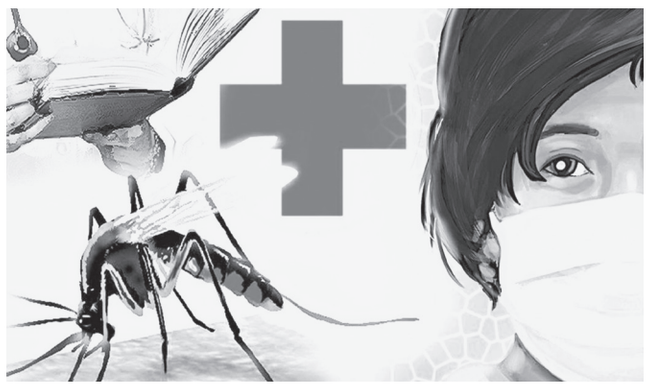

Ακριβώς μια δεκαετία αργότερα, τη διετία 1927-1928, ενέσκηψε ο δάγκειος πυρετός, από τον οποίο νόσησε το 80% του ελληνικού πληθυσμού. Πρόκειται για μόλυνση που προκαλείται από τον δάγκειο ιό, για τον οποίο πρώτη αναφορά γίνεται σε χειρόγραφο της δυναστείας των Τσιν (265-420 μ.Χ.), ενώ μέχρι και σήμερα δεν έχει εκλείψει, μεταδιδόμενος από τα κουνούπια. Στην Ελλάδα εισήχθη από την Αίγυπτο, από ένα κορίτσι της εκεί ελληνικής παροικίας, που είχε έρθει στην Αθήνα να επισκεφθεί τους συγγενείς του. Οι Αθηναίοι αντιμετώπισαν την κατάσταση και πάλι δια της φυγής, αλλά ευτυχώς ο ιός αποδείχτηκε όχι ιδιαίτερα θανατηφόρος, στέλνοντας στον άλλο κόσμο σχεδόν 3.000 Έλληνες. Οπωσδήποτε τα μέτρα που πάρθηκαν το 1928 θυμίζουν πολύ τα σημερινά: αναβλήθηκαν οι εισαγωγικές εξετάσεις για το Πανεπιστήμιο και το Πολυτεχνείο, όπως και η στράτευση των νεοσυλλέκτων των κλάσεων που είχαν σειρά, αναβλήθηκαν πολλές δίκες και έκλεισαν τα περισσότερα θέατρα, κινηματογράφοι, εστιατόρια και κέντρα αναψυχής.

Στα παραπάνω θα πρέπει να προσθέσουμε τις πολύ συχνές στο Ρέθυμνο επιδημίες τυφοειδούς πυρετού, ως αποτέλεσμα του διαχρονικού προβλήματος ύδρευσης που αντιμετώπιζε η πόλη. Τα κρούσματα αυξήθηκαν πολύ κατά την Μάχη της Κρήτης και την Γερμανοκατοχή, οπότε το δίκτυο ύδρευσης της πόλης δέχτηκε καίρια πλήγματα και οι υγειονομικές προφυλάξεις κατέρρευσαν. Μεταδιδόταν με την κατανάλωση μολυσμένου και άβραστου νερού. Ο τυφοειδής πυρετός ήταν πολύ υψηλός, οπότε οι έχοντες τη δυνατότητα πλήρωναν αγωγιάτες να μεταφέρουν πάγο από τον Τάφκο του Μυγερού στον Ψηλορείτη (εικόνα), προκειμένου να τον κρατούν χαμηλά στην υδραργυρική κλίμακα. Πολλά από τα θύματά του κατέληγαν, ενώ σε αρκετούς απ' όσους επιζούσαν άφηνε εφ' όρου ζωής «κουσούρια». Η κωφότητα ενός πολύ αγαπημένου μας καθηγητή οφειλόταν ακριβώς σε νόσηση από τύφο. Ας μου επιτραπεί να σημειώσω εδώ ότι μεταξύ των κρουσμάτων της ήταν και η μητέρα μου, η οποία είχε καταφύγει μετά τη Μάχη της Κρήτης με την οικογένειά της στο χωριό καταγωγής της Μελιδόνι Μυλοποτάμου.

Επικίνδυνες ήταν και οι επιδημίες οστρακιάς. Ο γιατρός που ταυτίστηκε στη συνείδηση των Ρεθεμνιωτών με την αποτροπή των επιδημιών αυτών, που απειλούσαν ιδιαίτερα τον μικρασιατικό πληθυσμό, ήταν ο Σταμάτης Ρολόγης. Ο γενναίος αυτός άνθρωπος έκρουε κάθε τόσο τον κώδωνα του κινδύνου, και εγγράφως, στον τοπικό Τύπο, προτείνοντας πρακτικά μέσα αποφυγής της και επισκεπτόμενος χωρίς αμοιβή τους νοσούντες. Πρωτοστάτησε μάλιστα στο κλείσιμο των σχολείων για ικανό χρονικό διάστημα, προκειμένου να αποτραπεί η περαιτέρω διασπορά της νόσου. Για την προσφορά του αναφέρει αρκετά ο Παρασκευάς Συριανόγλου στη «Μετοικεσία» του. Θα σημειώσουμε λοιπόν, παραθέτοντας σχετική φωτογραφία, ότι ο οικογενειακός τάφος του, με την αναμνηστική προτομή της 11χρονης νεκρής κορούλας του, βρίσκεται σήμερα ορθάνοιχτος στο νεκροταφείο της Μεσαμπελίτισσας, με το μνημείο αποσυνθεμένο και τραυματισμένο. Οι Σύλλογοι Μικρασιατών του Ρεθύμνου οφείλουν, νομίζω, να το αποκαταστήσουν και να τελέσουν ένα μνημόσυνο στον ευεργέτη αυτόν των προπατόρων τους. Σε κάθε περίπτωση το ίδιο οφείλει να κάνει και η διαχειρίστρια ενορία του κοιμητηρίου, διαψεύδοντας με τον τρόπο αυτό τις διαδόσεις ότι πρόκειται για συνηθισμένη τακτική, προκειμένου οι τάφοι να επαναπωλούνται…

Επιδημίες δεν έπληττταν φυσικά μόνο τους Ρεθεμνιώτες αλλά και τα ζώα τους, καλή ώρα όπως η σημερινή «γρίπη των χοίρων» και η παλιότερη των «τρελών αγελάδων». Οι πρόγονοί μας είχαν και γι' αυτά τον κατάλληλο, αποκλειστικό μάλιστα, προστάτη, τον Άγιο Φραγκίσκο. Μοναστήρι του, με τους γνωστούς καλογέρους με τα πέδιλα και τη ζώνη από σχοινί, λειτουργούσε με καθολικό του τον ομώνυμο ναό, που σήμερα στεγάζει την Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου». Φυσικά ο Φραγκίσκος δεν ήταν ένας ορθόδοξος Άγιος, αλλά ρωμαιοκαθολικός, που όμως το διαμέτρημά του υπερέβαινε κατά πολύ τα χριστιανικά δόγματα. Τόσο για τους Λατίνους του Ρεθύμνου όσο και για τους Ορθόδοξους, ήταν ο «φτωχούλης του Θεού», που προστάτευε τη φύση συνολικά και τα πλάσματά της ιδιαιτέρως, ανάμεσα στα οποία βεβαίως και τα κλεισμένα στα ισόγεια των ρεθεμνιώτικων κατοικιών, στα «αχύρια» τους, αλογομούλαρα, κατσίκια, κότες, περιστέρια και κουνέλια. Και όπως το διατύπωσε ο Νίκος Καζαντζάκης, «Ο Φραγκίσκος είδε για πρώτη φορά, ύστερα από τόσους αιώνες, με μάτια παρθένα τον κόσμο. Όλη η βαριά, σχολαστική, δυσκίνητη πανοπλία του Μεσαίωνα έπεφτε, το σώμα έμενε γυμνό, γυμνή η ψυχή, παραδομένη σ' όλες τις ανατριχίλες της άνοιξης».

Θα κλείσουμε για σήμερα όπως και στις περασμένες «Αναδιφήσεις», επιχειρώντας να δούμε πώς έζησαν οι Ρεθεμνιώτες μερικές από τις επιδημίες αυτές, της ασιατικής γρίπης και του δαγκείου πυρετού. Δίνουμε λοιπόν τον λόγο στον Αντώνη Βιστάκη (στο κέντρο), εργοδηγό και εργολήπτη δημοσίων έργων, σημαντικό παράγοντα του προσκοπισμού, του αθλητισμού (ΑΓΟΡ) και του εφεδροπολεμισμού του Ρεθύμνου μέχρι και τη δεκαετία του 1970. Τον άκουγα παιδί να μιλάει για τις επιδημίες από τις οποίες επέζησε και εντυπωσιαζόμουν. Γι' αυτό κι αργότερα, στις πολεμικές του αναμνήσεις, που εκδόθηκαν με τον τίτλο «Η ελληνική γενιά της δεκαετίας του 1940», του είχα ζητήσει να τις συμπεριλάβει, πράγμα που έκανε. «...Τότε παρουσιάστηκε στην Ελλάδα, με επίκεντρο την Αθήνα, το επιδημικό νόσημα του δαγκείου. Χαρακτηριστικά της είναι οι πόνοι των μυών και αρθρώσεων του σώματος, κατάρρους των ματιών και της μύτης, με συνοδεία πυρετού 38°-40°Cκαι διάρκειας 8-10 ημερών. Στην Αθήνα δεν ήταν σπάνιες οι περιπτώσεις που άνθρωποι έπεφταν νεκροί στους δρόμους εξαιτίας της αρρώστιας αυτής. Ο γράφων (ως και πολλοί άλλοι υποψήφιοι φοιτηταί), είχε την ατυχία να δεχτεί αυτή την αρρώστια, που κυριολεκτικά τον εξουθένωσε σωματικά και ψυχολογικά...».

«…Ήταν μια δοκιμασία εξίσου επικίνδυνη με κείνην που πριν 10 χρόνια, το 1918, σε ηλικία 9 χρόνων δοκίμασα, την επιδημία της εποχής εκείνης, την περιβόητη 'Γρίππη' (ινφλουέντζα). Αυτή ακουγόταν «ισπανική γρίππη», που κι εκείνη, την εποχή της, με τα ανύπαρκτα υγειονομικά μέσα και τη δύσκολη ζωή της πολεμικής περιόδου και των στερήσεων προκάλεσε πολλούς θανάτους σε ηλικιωμένους, σε νέους και σε παιδιά. Αυτή πάλι άφησε υπολείμματα σε όσους τη δοκίμασαν και την ξεπέρασαν, σοβαρά, που ακολουθούν και επηρεάζουν τον οργανισμό εφ' όρου ζωής. Για την αποκατάσταση της κλονισμένης υγείας, αλλά και για την ανάκτηση του κλονισμένου ηθικού, χρειάστηκε χρόνος, κόπος, επιμονή και υπομονή. Χρειαζόταν και προσοχή, γιατί κείνη την εποχή βρισκόταν σε έξαρση και η επάρατος αρρώστια της φυματίωσης, η οποία κατέτρωγε τα πνευμόνια των νέων που είχαν ασθενικό οργανισμό. Με τα ίδια ή και παρόμοια, μπορεί και εντονότερα, προβλήματα, μεγάλο ήταν το ποσοστό των νέων της εποχής. Τα άσυλα φυματιώσεων φιλοξενούσαν πολλούς νέους…».

Πρόταση ανάγνωσης

Όπως είναι φυσικό και το σημερινό προτεινόμενο για ανάγνωση βιβλίο είναι σχετικό με το θέμα της στήλης, την υγεία στο Ρέθυμνο και στην Κρήτη. Το καθαυτό θέμα του βέβαια είναι άλλο, οι εντυπώσεις των περιηγητών έξι αιώνων από το νησί μας. Δεν είναι οπωσδήποτε τυχαίο που πολλοί απ' αυτούς κάνουν αναφορές σε επιδημίες και σε καραντίνες που αναγκάστηκαν να υποστούν κατά την άφιξή τους. Πρόκειται για το βιβλίο του Γιώργη Π. Εκκεκάκη, με τον τίτλο «Περιηγητές και περιηγητικά κείμενα για την Κρήτη (15ος -20ός αιώνας)». Είναι βιβλίο του 2006, «χειροποίητο», όπως άρεσε στον συγγραφέα του να τα αποκαλεί, στοιχειοθετημένο στον υπολογιστή του, τυπωμένο στον εκτυπωτή του και βιβλιοδετημένο από τον ίδιο. Να σημειώσουμε ότι αργότερα επιχειρήθηκε η κυκλοφορία του με νέα σελιδοποίηση από τον επίσης αείμνηστο Γιάννη Σπανδάγο, στις εκδόσεις «Μίτος» που διατηρούσε. Στη «Γραφοτεχνική Κρήτης» σώζεται η εργασία που είχε γίνει τότε, που δείχνει ότι, εάν έφτανε σε πέρας, θα αποτελούσε μια κεφαλαιώδη για την Κρήτη έκδοση, τόσο σε περιεχόμενο όσο και σε εμφάνιση.

*** *Ο Χάρης Στρατιδάκης είναι Δρ Παιδαγωγικής-ιστορικός ερευνητής-συγγραφέας*
strharis@yahoo.gr, 2831055031